

KORNAI JÁNOS

KAPCSOLATOM A „KÖZGÁZZAL”: A MÚLT, A JELEN ÉS A JÖVŐ FELSZÓLALÁS A 2011. ÁPRILIS 26-I TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KONFERENCIÁN

Tisztelt Rektor Úr! Tisztelt Professor Urak! Kedves diákok!
Kedves barátaim!

Köszönöm, hogy a Corvinus Egyetem szenátusa, Mészáros Tamás rektor és a Társadalomtudományi Kar kezdeményezésére a „tiszteletbeli professzor emeritus” címet adományozta nekem. Nagy kitüntetésnek tekintem; a mai nap fontos és megindító esemény az életemben, amely érzelmileg is mélyen érint.

Jól eső érzéssel hallgattam Hámori Balázs professzor elismerő szavait. Mint munkám alapos ismerője, részletesen szolt kutatásaimról és írásaimról. Remélem, nem terhelem túl a hallgatóságot ismétlésekkel, amikor több ponton visszatérek olyan kérdésekhez, amelyekkel ő is foglalkozott. Ő munkásságom tárgyilagos leírására és elemzésére törekedett, én szubjektív módon, személyes nézőpontból szólok majd a mai Corvinus egyetemhez, és annak elődeihez fűződő kapcsolataimról.

VISSZATEKINTÉS

Visszatekintéssel kezdem. Filmszerűen, rövid villanásokban, időrendben térek vissza a múltra.

A kapcsolat a kapcsolat hiányával kezdődik.

1945-ben érettségiztem. Nem lettem a mai Corvinus egyetem egyik jogelődjének sem a hallgatója. Ebben az időszakban bevettem magam a politikai életbe. Mély meggyőződéstől vezetve lelkes ifjú kommunista lett belőlem. Inkább politikai aktivista kívántam lenni, mintsem diák.

Ma is vannak fanatikusok, akik készek feláldozni az egyetemi tanulás lehetőségét a politikai mozgalomért. A magam részéről sajnálom, hogy nem használtam ki jól a tanulásra legfogékonyabb ifjú éveket.

1949-ben játszódik le a következő jelenet. Nagy Tamás professzor szervezi az immár marxista-leninista ideológiai alapokra helyezendő új közgazdaságtudományi egyetemet és toborozza az ő vezetésével működő politikai gazdaságtani tanszékhez a fiatal tanerőket.

Akkortájt jelent meg Marx Tőkéjének első kötete magyar nyelven, Nagy Tamás fordításában. Mivel egyike voltam azon keveseknek, akik a Tőkét már ezt megelőzően, német nyelven olvasták, engem, az akkor alig 21 éves fiatalembert kértek fel arra, hogy recenziót írjak, ami meg is jelent meg a Társadalmi Szemle c. folyóiratban. Nagy Tamás olvasta a recenziót és ez késztette arra, hogy megkérdezzen: eljönne-e tanítani az új egyetemre. Én habozás nélkül nem mondtam. Nem azért, amit mai fejjel indokolt érvnek éreznék: túlságosan keveset tanultam meg a közgazdaságtudományból ahhoz, hogy másokat taníthassak. A megtisztelő felkérést azért hártottam el, mert akkor még mindig fontosabbnak éreztem a politikai pályát, mint a kutató és tanár tevékenységét. Így hát a

politikai aktivitás kedvéért sem diákja, sem tanára nem lettem ezekben az években a közgazdaságtudományi egyetemnek.

1953-ban aspiráns lettem. Mai nyelvre lefordítva „doktorandusz” lettem. Az aspiráns a tudomány kandidátusa címre pályázott, ami bizonyos tekintetben ekvivalensnek tekinthető a Ph.D. fokozattal. Nagy Tamás lett az aspiránsvezetőm. Itt már valóságos kapcsolatba kerültem a Közgázzal: aspiránsvizsgáimat itt, ebben az épületben tettem le, a politikai gazdaságtan tanszék munkatársai vizsgáztattak.

1955-ben fordulópont következett be a világban, Sztálin 1953-as halála, Hruscsov híres beszéde, amely elkezdte a sztálinizmus bűneinek feltárását, új szakaszt nyitott a kommunista országok életében. Az én gondolkodásomra és életpályámra is rányomta a bélyegét ez a világtörténelmi jelentőségű átalakulás. Elindult bennem a kommunista eszmékből való kiábrándulás folyamata, kezdtem elfordulni a marxizmustól. A rendszer propagandistájából a rendszer kritikussává váltam.

Politikai pályafutásom végállomásaként magas beosztásban dolgoztam újságíróként és szerkesztőként a párt központi lapjánál, a Szabad Népnél. Miután a lap újságírói egy harcias gyűlésen „felláztak” a kommunista párt vezetői ellen, a lázadás szellemi vezetőinek csoportját kemény hangon elítélték, eltávolították az újságtól és sokkal alacsonyabb rangú munkahelyekre helyezték át. Ezt a csoport büntetésének szánták – én azonban életem egyik legszerencsésebb fordulatának tekintem. Ekkor kerültem át a politikai pályáról a tudományos pályára, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének kötelékébe. Az akkori igazgató jóakaratóan úgy döntött: kész befogadni. Ez a jóakarát kiegészült azzal, hogy gondosan utánanézett: mi az a lehető legalacsonyabb beosztás, amiben elhelyezhetne. Így lettem a legnagyobb újság befolyásos szerkesztőjéből egy éppen akkor alakuló kis intézet tudományos segédmunkatársa.

Ezzel a munkahelycserével együtt új kapcsolatok szövődtek az akkor már Marx Károlyról elnevezett egyetemmel. Szobatársaim, intézeti kollégáim szinte kivétel nélkül az egyetemi oktatók közül kerültek ki.

1956-ban nyújtottam be a kandidátusi disszertációm: *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* című tanulmányt. Már a cím is időszerű üzenetet hordoz.

1956 szeptembere. Itt, ebben az épületben tartottuk a kandidátusi disszertáció vitáját. Az értékelő bizottság elnöke, Péter György, az egyetem statisztika professzora vezette a vitát. Nem csak a szokásos kis kör, a családtagok, a barátok, a közvetlen munkatársak jelentek meg, hanem sok százan, valóságos tömeg. Már fújnak a néhány hét múlva kitörő forradalmi vihar előszelei. Olyan dolgot vitatnak meg a résztvevők, amely a fennálló rendszer éles kritikáját tartalmazza; azt a gondolatot, hogy a feltárt bajokat nem véletlen hibák, hanem maga a gazdasági mechanizmus hozta létre.

1957 és az utána következő évek. Most már jéghideg szelek fújnak felém ugyanebből az épületből. Nevem és a közben könyvként megjelent disszertáciomból kiemelt idézetek megjelennek a tananyagban – de nem azzal az ajánlással, hogy a diák sajátítsa el a benne foglalt gondolatokat. Ellenkezőleg: ezek az idézetek a marxizmus elárulásának, az ellenforradalom ideológiai előkészítésének elrettentő példái. Az egyetem egyik-másik tanárának cikkeiben hasonló vádak fogalmazódnak meg. Nem babra megy a játék. Itt most nem az egyik kutató bírálja a másik kutató munkáját, tárgyilagosan, szakmai szempontból. Más idők járnak. Több közeli barátomat bebörtönözték, egyiküket halálra ítélték és kivégezték.

Miután a könyvem megjelent és még külföldön is felfigyeltek rá, sőt Oxfordban ki is adták angol nyelven, valaki itt az egyetemen felvetette: vegyek részt az oktatásban. Háy László rektor azonban kijelentette: „Amíg én a Közgazdaságtudományi Egyetem rektora vagyok, Kornai itt nem taníthat.” Szavát megtartotta és utódai is követték az ígéret teljesítésében.

A kiátkozás és az elhallgattatás hosszú évei következtek.

Am utána mégis csak elkezdtek beszivárogni az egyetem falai közé a gondolataim. Elkezdődött a matematikai tervezés oktatása. Megjelentek az előadásokban és a javasolt irodalomban az első hivatkozások munkáimra.

1968-ban kineveztek az MKKE címzetes egyetemi tanárává. Nem lettem az egyetem rendes tanára, aki közvetlen befolyást gyakorolhatott volna a tanítás irányára, a tantervre, a tanári testület összetételére. Amint a neve is mutatja, ez csak egy titulus volt, de jogot adott arra, hogy szűk körben, nem kötelező tantárgy előadójaként taníthassak.

Ez nagyon fontos volt a számomra. A gondolat erejével c. önéletrajzom borítóján egy kis 3500 éves agyagszobrocska képe látható. A princetoni múzeumban, ahol a szobrot először megláttam, ezt a címet adták a szobornak: A Sámán és a Fiala. Szememben a tanár és a diák, a mester és a tanítvány párosát jelképezi. Úgy értelmeztem, hogy életem korai szakaszában én ültem a jobboldalon, a tanítvány helyén, később pedig a baloldali helyre, a tanár szerepkörébe kerültem át. Igyekeztem megragadni az alkalmakat, hogy taníthassak.

Az 1967/1968-as és az 1968/1969-es tanévben vezettem első ízben szakszemináriumot ezen az egyetemen. Hüttl Toncsi, Moczár Jóska, Sebesztha Mária – hogy csak néhány nevet említsek az első tanítványok közül.

Az 1970/1971-es és 1971/1972-es évben újra szakszemináriumot vezettem. Szabó Judit, Gács Jani, Lackó Mari, Várhegyi Éva, az ifjabb Liska Tibor és a drága Barát Mari voltak a résztvevők; Mari, aki most már nincs közöttünk. Noha már kilépett a diákok sorából, Zalai Ernő, az akkor még ifjú oktató is rendszeresen részt vett az összejöveteleken.

Az 1976/1977 tanévben folyt a harmadik szakszemináriumom; Hárs Ági, Mihályi Péter, Székffy Klári, Máté Kata, Akar László és mások vettek részt ebben. Már túl hosszú volna felsorolni a teljes listát.

Mivel sohasem voltam „alsó-tagozatos” egyetemi diák, nem volt kitől megtanulnom, hogyan kell oktatni. Kísérleteztem. Többféle pedagógiai cél vezetett.

Az egyik célom az volt, hogy megismertessem a matematikai tervezés elméletét és módszereit. Amit mi akkor Magyarországon matematikai tervezésnek, vagy még általánosabban a matematika közgazdaságtani alkalmazásának nevezünk, az tulajdonképpen a modern mikroökonómia és közgazdasági elmélet alapjait csempészte be a diákok tudásába. Sokan az én írásaiban és előadásaimban találtak először a korszerű közgazdaságtan fogalmaival és elemzési apparátusával.

Másik célom saját gondolataim megismertetése volt. Nem kész tananyagot adtam elő, rutinszerűen megismételve a sokak által már sokszor előadott szövegeket, hanem a saját kutatásaim friss eredményeit és azokat a problémákat, amelyekkel magam is birkóztam.

Sok akkori tanítványommal fennmaradtak a szellemi kapcsolataim. Jó néhányukkal ez munkatársi kapcsolattá, tartós közeli barátsággá fejlődött. Körülnézek a teremben, látom az arcukat – külön is üdvözölni szeretném őket!

Azt remélem, hogy legtöbbjünkben jó emléket hagytak ezek a szakszemináriumi összejövetelek. Tudom, hogy nem mindenkinben. Az 1989–1990-es fordulat után volt olyan egykori hallgatóm, aki utólag reklamált: az a kritika, amelyet annak idején a nyugati főáramlat, a mainstream ellen kifejtettem, tulajdonképpen visszatartotta abban, hogy elsajátítsa a korszerű tudományt.

A reklamációt igazságtalannak éreztem. Ma is vállalom az akkori tanári munkám egyik vezérmotívumát: igenis kritikusnak kell lenni a legimponálóbb gondolati építménnyel szemben is!

Nem csak az egyetem főépületén belül találkoztam a Közgáz fiataljaival, hanem a Rajk-kollégiumban is. A kollégium a független gondolkodás egyik bölcsője volt; fontos szerepet játszott a szellemi ébredésben. Mindig nagy örömmel mentem oda, ha előadás tartására hívtak meg. Nem is egyszer magam ajánlkoztam, mert szívesen tartottam egy-egy új kutatási produktum előadásának „főpróbáját” a nyitott gondolkodású kollégisták körben.

Chikán Attila, a Kollégium igazgatója a Hiány című könyvem igazi apostola volt; a kollégisták számára fontos szellemi élményt jelentettek Attila nevezetes Hiány-szemináriumi.

1980 szeptemberében vagyunk. Ekkor tartottam meg első – és mindez ideig egyetlen – nyilvános előadás-kurzusomat a Közgazdaságtudományi Egyetemen, a nemrég befejezett Hiány című könyvem alapján. A nagy terem zsúfolásig megtelt hallgatókkal. Ezek az előadások már a rendszerrel szembeni ellenállás alkotóelemei voltak. Az értelmiség, a diákság soraiban mind többen és többen ábrándulnak ki a szocializmus eszméiből. Elkezdődött a Kádár-rendszer bomlása.

Bizonyára itt, ebben a teremben is vannak olyanok, akik jelen voltak a Hiány-előadásokon. Egyet biztosan tudok: Dániel Zsuzsa jelen volt. Nem csak ennél a kurzusnál, de előtte is, utána is ő volt az elsőszámú tanársegédem, aki segített a tanítás feladatainak átgondolásában, együtt izgult velem az előadások előtt és velem együtt értékelte a vitákat, az előadások fogadtatását. Az a teljesítmény, amit a most kapott kitüntető emeritus cím merit-nek, érdemnek minősít, bizonyára nem született volna meg feleségem kitartható segítségével nélkül.

1987. Csáki Csaba, az MKKE rektora meghív, hogy legyek az egyetem tanára. Ő volt az első rektor, aki ezt tette. Már késő volt. A Harvard egyetem korábban tette meg ugyanezt a lépést; ekkor már full professor voltam Amerikában, és nem tudtam volna kellő erővel bekapcsolódni az itteni munkába. Idézek a Csáki Csabának írott levelemből:

”[...] Egy életet csak egyszer él végig az ember [...] Keserű és fájdalmas érzést okozott, hogy [...] nem kívánták megadni a tanársággal járó jogokat és szellemi befolyást, se az ifjúsággal való szoros kapcsolat lehetőségét. Ez pótolhatatlan veszteség a számomra.”

És ezen a ponton abba hagyom a múltra való visszaemlékezést.

ELŐRETEKINTÉS: TANÍTÁSI TERVEIM

Több éve intenzíven kutatok egy témát: a kapitalista piac működését szeretném jobban megérteni. Előrehaladtam a vizsgálódásban; több tanulmányom jelent meg a témáról. Rövidesen az olvasók kezébe kerül egy új kötetem, Gondolatok a kapitalizmusról címmel, az Akadémiai Kiadó gondozásában.

Miközben a tanulmányokon dolgoztam, egyre erősödött bennem az igény: jó lenne a gondolataimat nem csak nyomtatásban terjeszteni, hanem élő hallgatóságnak, mai közgazdász egyetemistáknak is előadni.

2002-ben vonultam nyugdíjba a Harvard egyetemen. Azóta tartottam alkalmi előadásokat több helyen, többek között ezen az egyetemen is – de módszeres tanári tevékenységet nem végeztem. Jelentkeztem a Corvinus rektoránál és felajánlottam: ősszel szívesen tartanék egy kurzust. Talán ez a felajánlás adhatta az indítékot a szép gesztusra, a Tiszteletbeli Professzor Emeritus cím adományozására.

Izgalommal tölt el a gondolat, hogy ismét taníthatok. Feleségem video-felvételt készített a nevezetes Harvard Hall-ban tartott utolsó előadásomról, a katedráról, a zöld tábláról (akkor még nem igen használtam projektort), a diákok arcáról. Majdnem tíz év telt el!

Akkor graduate diákokat tanítottam és az őszre tervezett kurzus ismét hasonló körben zajlik majd le – ám ez most itt, ezen az egyetemen megy majd végbe!

Néhány szót szólnék arról, mit szeretnék adni a hallgatóknak.

1. Bizonyos értelemben ott folytatom, ahol a szakszemináriumokat és az 1980-as Hiány-kurzust abbahagytam. Ugyanazok a témák: hogyan működik a piac, hol és miért mutatkoznak túlkeresleti és túlkínálatti jelenségek. Equilibrium, disequilibrium, anti-equilibrium – ilyesféle címszavak köré csoportosul a mondanivalóm.

Ott folytatom, de azért nem pontosan úgy folytatom, mintha mondjuk a Hiány-előadássorozatot követő évben, 1981-ben került volna sor az újabb kurzusra.

Harminc év telt el! Talán azóta ragadt rám egy és más, történelmi tapasztalatban is, közgazdaságtani szaktudásban is.

És ami még fontosabb: más, nagyon más a történelmi helyzet. Akkor a vizsgálat fókuszában a szocialista rendszer állt, és a kapitalista gazdaság csupán másodlagosan, az összehasonlítás céljára került szóba. Ezzel szemben most a vizsgálat központi témája a kapitalista rendszer és a szocialista gazdaság az, amiről csak másodlagosan, az összehasonlítás kedvéért esik majd szó.

2. Hű akarok maradni önmagamhoz abban, hogy szeretnék kritikus szemléletet beplántálni a hallgatók gondolkodásába.

A kapitalizmus híve vagyok. Örülök annak, hogy ez a rendszer felváltotta a szocialista rendszert. Ez azonban nem jelenthet kritikátlan elfogadást. Szeretnék segíteni a fiataloknak abban, hogy megtanulják: hogyan kell bírálni egy rendszert. Meg kell érteni a bajok okait, az ok-okozati kapcsolatok szerkezetét, el kell hatolni a visszasságok gyökeréig. Meg kell értenünk: melyek azok a kedvezőtlen, vagy éppenséggel káros jelenségek, amelyek teljesen megszüntethetők; melyek azok, amelyek enyhíthetők. És végül, melyek azok, amelyek elkerülhetetlen, genetikusan tulajdonságai a kapitalizmusnak. Aki ezeket a különbségeket jól megérti, az könnyebben kerül el a naiv Don Quijote magatartást, de a voluntarista kiállást is, amely azt hiszi, bármi bajt meg lehet szüntetni, csak akarni kell.

Kritikai szemléletet szeretnék sugalmazni, nemcsak a valósággal szemben, hanem az elmélettel szemben is.

Hol van már az idő, amikor a dogmatikus, vakbuzgó marxizmus-leninizmussal, a megcsontosodott „pol-gazd”-dal kellett szembeszállni? Még csak utóharcokat sem folytatnak a túlhaladott eszmék védelmében. Ma világszerte a neoklasszikus doktrína vált a közgazdaságtudomány főáramlatává. Ennek az iskolának az igazi óriásai sohasem igényelték a szellemi monopóliumot, sőt felemelték tiltakozó szavukat, ha monopolizálási

törekvések bukkantak fel. Ám vannak túlbuzgó hívek, akik igenis igénylik a monopólium jogait. Volt, aki kifejtette a következő gondolatmenetet. Előbb alaposan be kell sulykolni minden ifjú közgazdászba a standard közgazdaságtant. Ha már ez megtörtént, valamikor később majd valahogy eljutnak hozzá azok a gondolatok, amelyek eltérnek a standard-tól.

Másképpen látom a helyes sorrendet. Nem szabad a fiatalot előbb szellemi szervilizmusra nevelni – és abban bízni, hogy később majd magától valahogy kiheveri a szolgálkúséget és önálló gondolkodásra tér át. Kezdetől fogva arra kell szoktatni minden fiatalot, hogy kritikusan tekintszen minden eléje tált gondolatra. Különösen indokolt ez a mi igencsak szerény eredményeket elért, bizonytalankodó, nagyokat tévedő társadalomtudományunkban. A mi diszciplínánkban kételkedéssel kell fogadni minden magabiztos állítást.

Minden diákot arra fogok rábeszélni, hogy teljes erőbedobással tanulja meg a kötelező tantárgyak anyagát, sajátítsa el azt, amit a mikroökonómiai, a makroökonómiai és a többi elméleti kurzuson tanítanak. Ugyanakkor kiegészítésképpen, elme-csiszolóként, a kritikai szellem gyakorlása céljából ismerkedjek meg eltérő álláspontokkal is. Szokja meg, hogy saját gondolatvilágán belül ütközteti az alternatív álláspontokat.

Azt kérem a tanár-kollégáktól, akik a standard tárgyakat tanítják a kötelezően előírt irodalom alapján, legalább ajánlott irodalomként vegyenek fel a tananyagba alternatív szellemi áramlatokban keletkezett (és persze kellő minőségi színvonalat elérő) műveket is.

3. Még egy szempontot említek tanítási terveimmel kapcsolatban. Kutatásaim nem életidegen, steril problémákra irányulnak, hanem a gyakorlat megfigyeléséből kirajzolódott, közérdekű témákra, mint pl. az innováció, a verseny, a munkanélküliség és a foglalkoztatás, az egyenlőség és a szabadságjogok és így tovább. Ám ezeket a kérdéseket igyekszem elméleti szinten megközelíteni. Azt akarom kiemelni, ami e témákkal kapcsolatban általánosítható.

Ugyanakkor elzárkózom attól, hogy az előadásaim a mai magyar belpolitika ügyeivel foglalkozzanak. Az előadásaimat követő vitákban is el fogok zárkózni attól, hogy azok átterelődjenek az aktuális politizálás területére.

Van véleményem a mindenkori magyarországi és nemzetközi helyzetről; nem zárkózom elefántcsonttoronyba. Ami mondanivalóm van ezzel kapcsolatban, azt elmondom vagy megírom arra alkalmas fórumon. De az egyetem ne váljék a politikai csatározás terepévé, sem pedig a politikai indoktrináció színterévé! Ez a tudomány csarnoka, ahol felelős állampolgárt, képzett szakembert, éles elméjű és kritikus kutatót nevelünk.

Izgulok, fog-e menni a tanítás? Amiképpen az úszást és a kerékpározást sem lehet elfelejteni, még ha pár évig nem is gyakorolja az ember – remélem, ez igaz a tanításra is!

Mai szereplésemet „előadásként” hirdette meg a konferencia programja. Amint a tisztelt hallgatóság érzékelhette, ez félreértésen alapult. Ami szakmai mondanivalóm van, azt takarékosan félreteszem az őszi előadásokra. Aki kíváncsi rá, elolvashatja majd a nemsokára megjelenő új kötetemben is,

Nyolcvanhárom éves vagyok. Nem könnyű valamit újrakezdeni. Nagy kihívásnak, új szellemi kalandnak ígérkezik. Meg fogom próbálni.

Köszönöm a Corvinus Egyetemnek, hogy erre az új vállalkozásra lehetőséget kínál fel, a megtisztelő új címmel biztatást és elvállalta azt is, hogy sokféle módon gyakorlati segítséget is ad további kutatásaimhoz és tanári tevékenységemhez.